

Світлана КУЧЕР,

професорка кафедри педагогіки
Криворізького державного педагогічного університету,
докторка педагогічних наук, доцентка,
м. Кривий Ріг, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-0662-9777>
e-mail: kucher@kdpu.edu.ua

Роман ГОРБАТЮК,

завідувач кафедри машинознавства і транспорту
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
доктор педагогічних наук, професор,
м. Тернопіль, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-1497-1866>
e-mail: gorbaroman@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Стаття представляє результати дослідження сутності поняття «фінансова грамотність» і стану проблеми формування фінансової грамотності як ключової компетентності у змісті професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів. З метою виокремлення змістового складника готовності майбутніх учителів до формування фінансової грамотності в учнів початкової школи застосовано методи педагогічного спостереження під час педагогічної практики студентів бакалаврату та магістратури, контент-аналіз наявних методичних матеріалів для початкової школи на предмет виявлення економічної (фінансової) тематики в межах технологічної освітньої галузі. У результаті аналізу теоретико-методичної літератури з'ясовано, що поняття «фінансова грамотність» як ключова компетентність громадянина має однаковий зміст як для здобувачів початкової освіти, так і для майбутніх учителів, що пояснюється самою ідеєю «грамотності» як початкового рівня знань та компетенцій. Методом спостереження у майбутніх вчителів виявлено низький рівень фінансової компетентності та зацікавленості у розкритті фінансово-економічних аспектів під час проведення уроків на практиці. Передбачено, що у професійній підготовці вчителя початкової освіти фінансова грамотність як особисто значуща компетенція має поєднуватися з готовністю до формування фінансової грамотності в учнів. Умовами такої підготовки названо використання особистісно орієнтованого, компетентнісного, коучингового підходів. На основі змісту поняття «фінансова грамотність» сформульовано основні принципи формування фінансової грамотності здобувачів освіти: прозорість інформації, волонтерство в труді та добродійність, автономність дитячого бюджету; поступовість накопичення фінансового досвіду; поєднання фінансової обізнаності й критичного мислення; формування досвіду через гру; екологічність фінансових звичок та відповідальне споживання.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансова культура, фінансова обізнаність, підготовка вчителя початкової освіти, технологічна освітня галузь.

© С. Кучер, Р. Горбатюк, 2024

Вступ. Турбота про майбутнє залишається дуже важливою навіть у воєнний час, коли страждають базові потреби безпеки, захищеності насамперед. Компетентність у фінансових питаннях можна розглядати і як нагальну потребу, і як ключову навичку протягом життя, адже в різних життєвих обставинах людина стикається з фінансовими питаннями різного масштабу. Вивчення стану фінансової грамотності населення в останні десятиріччя регулярно відбувається на міжнародному рівні, і проведені дослідження PISA засвідчили недостатній рівень показників

у багатьох країнах світу. Наслідком виявлених прогалин стали прийняті державні програми з подолання фінансової безграмотності багатьма державами (Бельгія, Німеччина, Чехія, Польща, Великобританія, Фінляндія, Норвегія, Австралія, Канада, США, Індонезія та ін.), до яких Україна доєдналася лише з 2024 р. В Україні вивчення фінансової грамотності та обізнаності проводилося у 2010 та 2017 роках за підтримки USAID (Агентства США з міжнародного розвитку). Стурбованість негативними наслідками найнижчого рівня показників щодо фінансової грамотності

українських громадян та усвідомлення викликів і можливих нищівних впливів війни на добробут населення, очевидно, сприяли прийняттю за ініціативи Міністерства цифрової трансформації Національної стратегії розвитку фінансової грамотності в Україні до 2030 року Стратегія передбачає залучення до просвітницької роботи закладів освіти усіх рівнів і форм (Національна стратегія розвитку фінансової грамотності в Україні до 2030 року, 2024). Тож постає завдання підготовки освітян до розповсюдження відповідних знань, ставлення та поведінки щодо фінансів. Однією з провідних ланок освітньої системи, відповідальної за формування таких базових компетентностей як підприємливість та фінансова грамотність, є середня загальна освіта, що проголошено в її державних стандартах.

Фінансова грамотність населення є предметом вивчення у працях С. Домбровської, О. Дудчик, А. Зеленцової І. Матвійчук, О. Блискавки, Т. Повод та ін. Педагогічні дослідження формування фінансової грамотності здобувачів освіти в Україні здійснювали Т. Кізіма (формування фінансової грамотності учнів), Н. Приказюк, Ю. Ходаківська (цифрова фінансова грамотність), О. Козленко, Н. Кугай, А. Володько, І. Хом'юк, О. Ліскович, Л. Остапенко, В. Феннич (формування підприємництва та фінансової грамотності здобувачів середньої освіти в змісті різних освітніх галузей), В. Андрієвська, Л. Білоусова, А. Сапенко (STEAM-проект із розвитку фінансової грамотності учнів) та ін. Розроблено методичні посібники до спецкурсів з формування фінансової грамотності педагогів початкової школи (З. Філончук, О. Рябова, О. Часнікова, В. Рисін, А. Довгань, Т. Смаженко, 2016). Ці методичні матеріали й спецкурси, на наш погляд, потребують оновлення інформації та суттєвішої уваги до практики, аби сприяти формуванню не лише обізнаності, але й особистісної зацікавленості в керуванні власним бюджетом.

Мета. Проаналізувати сутність поняття «фінансова грамотність» як ключової компетентності та виокремити змістовий складник готовності майбутніх учителів до формування фінансової грамотності в учнів початкової школи. Приділити увагу забезпеченню в цій підготовці особистісно орієнтованого, компетентнісного підходів та визначити основні принципи формування фінансової грамотності здобувачів освіти.

Методологія. З метою вивчення змісту поняття «фінансова грамотність» здійснено теоретичний аналіз наукових досліджень та нормативних документів, застосовано методи узагальнення та систематизації як загальнонаукові. Зокрема, одним із завдань було виокремити зміст фінансової грамотності учнів початкової школи, що відповідає віковим особливостям, та сутність фінансової компетентності майбутніх вчителів початкових

класів у контексті їхньої професійно-педагогічної підготовки. Засобами педагогічного спостереження під час педагогічної практики студентів бакалаврату та магістратури вивчався рівень обізнаності здобувачів вищої освіти у питаннях фінансової грамотності та ставлення до фінансів (під час підготовки і проведення уроків з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–4 кл.). Також нами використовувався контент-аналіз наявних методичних матеріалів (навчальних завдань, підручників) для початкової школи на предмет виявлення змісту, що стосується економічної (фінансової) тематики в межах технологічної освітньої галузі.

Обговорення. Варто зауважити, що впровадження концепції Нової української школи сприяло посиленню уваги до формування фінансової грамотності учнів, оскільки вже в стандартах загальної середньої освіти окреслено серед обов'язкових результатів навчання таку ключову компетентність, як «підприємливість та фінансова грамотність» (Державний стандарт початкової освіти, 2018). Тож у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів є важливим завданням набуття фінансової обізнаності та інших компетентностей, пов'язаних з підприємливістю, здатністю виявляти ініціативу та креативно мислити.

Формування фінансової грамотності дітей та молоді, на думку експертів, має відбуватися якомога раніше. Але станом на тепер є потреба здійснювати роботу з розвитку фінансової культури всіх вікових категорій населення, адже в Україні найнижчий індекс фінансової грамотності серед 30 країн, досвід яких вивчався проектом «Міжнародні партнерства заради стабільності фінансового сектора» спільно з Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) (Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні: Звіт про дослідження, 2017, с. 7). Очевидно, що у процесі підготовки до формування фінансової грамотності учнів початкової школи майбутні вчителі й самі набувають цих компетентностей, позбавляються хибних переконань та підвищують рівень фінансової практики.

Для розуміння того, який зміст фінансової грамотності має бути забезпечений у освітній роботі зі здобувачами та їхніми батьками, варто звернутися до фінансових проблем, з якими стикаються учасники освітнього процесу. Глобалізація та доєднання вищої освіти України до Болонської системи певним чином наблизили розуміння фінансових потреб і труднощів студентів до ситуації в інших країнах. Моніторинг фінансової грамотності студентів PISA-2022 (у якому не брала участь Україна) виявив, що 18 % студентів (учнів) мають рівень нижче середнього, що означає, що вони не можуть застосувати свої фінансові знання до реальних життєвих ситуацій і рішень (OECD, 2024).

У США значна частина студентів та недавніх випускників коледжів має фінансові проблеми, які ілюструють наслідки фінансової безграмотності, зокрема: складність фокусування на навчанні через фінансовий стрес; відсутність продовольчої та житлової захищеності; недостатнє розуміння кредитних операцій, борги по кредитній картці, втрата вкладів тощо. (Financial Literacy Among American College Students, 2024). Це демонструє глобальність проблеми формування фінансової грамотності. Проте Україна в цьому контексті довгі роки відчутно відставала в осмисленні ступеня впливу фінансової грамотності громадян на економічний і соціальний розвиток країни та в ініціативі започаткування програм з фінансової освіти населення (Дудчик, 2019, с. 632).

Дослідники стверджують (Дудчик, 2019), що унікальність українського досвіду у формуванні фінансової грамотності й поведінки доцільно пов'язувати з багатьма обставинами історичного та суспільного розвитку, а саме:

- кардинальна зміна в досить короткі терміни умов життєдіяльності населення під час переходу до ринкової економіки;
- обмежені фінансові ресурси громадян не дають змоги здійснювати інвестиційні вкладення;
- люди не співпрацюють із фінансовою системою в Україні, бо не довіряють їй;
- негативний довгостроковий досвід у галузі фінансів (знецінення заощаджень, фінансові піраміди, банкрутство банків тощо), хоча фінансовий ринок активно розвивається, виникають нові інструменти, форми й види фінансових продуктів;
- досить примітивна структура бюджетів громадян;
- основи фінансової грамотності не є обов'язковим компонентом ні в загальній, ні у вищій освіті, тому населення здебільшого не здатне до фінансово грамотного поведіння на ринку фінансових послуг.

Проте останні світові тенденції фінансово-просвітництва не оминули уваги української освітянської спільноти. Ситуація змінюється, і в Україні активізувалася робота з розвитку фінансової грамотності дітей та молоді. Окрім науково-педагогічних публікацій з формування фінансової грамотності (Кізіма, 2021; Козленко, 2019; Кугай & Володько, 2022; Ліскович, 2021; Остапенко & Феннич 2020, Піддячий, 2023) та методичних посібників (Філончук та ін., 2016), збагачується тематика публікацій з фінансової грамотності для дітей та освітян на освітніх сайтах для педагогів і батьків. Оновлюються освітні курси на онлайн-платформах «Дія», «Освіта», «Prometheus» (Фінансова грамотність для освітян, 2024), які розробляються для широкої просвітницької діяльності Національним банком

України та окремими банками на власних сайтах, наприклад: «8 правил фінансової грамотності», Universalbank (8 правил фінансової грамотності, 2023) тощо. Приділяється увага новому поняттю «цифрова фінансова грамотність» (Приказюк, Хоодаківська, 2023). Сьогодні знання та способи їх здобуття швидко застарівають, тому методичні посібники для учнів та вчителів повинні бути розробленими в межах останніх двох-трьох років.

Підготовка до розвитку фінансової грамотності у молодших школярів починається з систематизації змісту фінансових знань та вікових психологічних особливостей здобувачів. Причому слід враховувати, що початки фінансової грамотності можуть і повинні засвоюватися ще у дошкільному віці. Досвід закордонних країн з усталеними економічними традиціями (як-то Японія) показує успішність бесід з учнями початкової школи на теми простих розрахунків бюджету на приготування страв, привчання до шанування праці інших людей, формування навичок підприємливості та відповідальності за формування доходів сім'ї. Педагоги регулярно залучають дітей до підрахування заощаджень, проектування способів заробляти власні гроші та їх витрат (Кізіма, 2021). Окреслені напрями роботи з дітьми узгоджуються як з віковими особливостями розвитку учнів, так і з всесвітніми тенденціями у фінансовому «лікнепі».

У дослідженнях фінансової грамотності, як правило, використовуються такі критерії: фінансова обізнаність, фінансова поведінка та фінансова інклюзія (Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні: Звіт про дослідження, 2017). Фінансова обізнаність досліджується засобами тестування, питання в якому стосуються загальної термінології, фінансових продуктів, відповідальності на ринках фінансових послуг та механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг. Враховуючи специфіку фінансового сектора різних країн та пов'язаних з ним понять, зміст тестових завдань постійно переглядається. І наразі основою фінансової обізнаності в Україні вважаються «не стільки фінансові знання, скільки розуміння базисних основ управління особистим бюджетом, усвідомлення фінансової відповідальності за прийняті рішення, вміння порівнювати фінансові ризики і корисність фінансової послуги, усвідомлення впливу фінансових рішень на рівень особистого добробуту» (Дудчик, 2019, с. 632).

Затверджена в Україні Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року має на меті поширення фінансової обізнаності серед громадян на основі комплексного підходу. У документі поняття «фінансова грамотність» трактується на основі міжнародних офіційних документів як «комплекс знань, вмінь, навичок, ставлення та поведінки людини, потрібних для ухвалення обґрунтованих фінансових рішень і для досягнен-

ня в результаті особистого фінансового добробуту» (Національна стратегія розвитку фінансової грамотності, 2024, с. 6). Це визначення для України описує «базову» (побутову) фінансову грамотність, яка насамперед потрібна для ефективного керування особистими фінансами та споживання найпоширеніших фінансових послуг (платіжних, депозитних, кредитних тощо). Фінансова культура визначається як прояв фінансової грамотності. У зв'язку з цим серед складників фінансової культури населення названо такі, які потрібні з молодшого віку: культура набуття фінансових знань, умінь і навичок; культура споживання та розрахунків, культура заощаджень, культура благодійності, культура комунікацій, життя у громаді, захисту персональних даних тощо (Там само).

У Європейських країнах фінансова освіта посідає значуще місце у суспільному розвитку. Фінансова грамотність як результат фінансової (непрофесійної) освіти розуміється як поєднання двох елементів: володіння індивідами інформацією про існуючі фінансові продукти та їхніх виробників, а також про канали отримання інформації та здатність споживача фінансових послуг використовувати цю інформацію в процесі прийняття рішення. Високий рівень фінансової грамотності споживачів у ринковій економіці асоціюється з активною ощадною поведінкою, здатністю застосування накопичувальних та страхувальних інструментів, широкими використанням банківських послуг, ефективним плануванням і використанням родинного бюджету, вмінням приймати рішення у сфері особистих фінансів з довгострокової перспективи, уникати загрози зайвої заборгованості та ризиків шахрайства тощо (Блискавка, Зеленцова, 2012).

Ми ґрунтуємо своє припущення щодо успішності розвитку фінансової грамотності здобувачів на фундаменті компетентнісного підходу, а не лише через опановані знання про фінансову систему та відносини. Згідно із Державним стандартом початкової освіти, досвід здобувачів освіти, їхні потреби, досвід використання знань у різноманітних соціальних ситуаціях та ставлення до них є основою формування ключових компетентностей.

У підготовці вчителів початкової школи, на наш погляд, спостерігається певне протиріччя щодо формування фінансових компетентностей, адже, з одного боку, в змісті початкової освіти питання фінансової грамотності представлені доволі ґрунтовно майже в усіх освітніх галузях (математична, мовна, технологічна, інформаційна тощо). З іншого, є небезпека відсутності системного опанування фінансової грамотності, виходячи з набору обов'язкових освітніх компонентів спеціальності 013 — Початкова освіта. Так, при вивченні окремих методик початкового навчання деяка увага приділяється питанням грошових розрахунків, використання та заощаджен-

ня коштів, вивченню грошових одиниць і їхньої історії тощо. Але проблема потребує системного вирішення, набуття знань та регулярного застосування їх на практиці, що дасть змогу майбутнім вчителям мати базис фінансової компетентності у своєму професійному активі.

Згідно із компетентнісним підходом, формування фінансової грамотності може позитивно впливати на розвиток м'яких навичок (наскрізних умінь). Фінансова грамотність розвиває у здобувачів вищої освіти підприємливість, ініціативність, здатність користуватися можливостями, реалізувати власні ідеї, формувати суспільні цінності, брати активну участь у суспільному житті, керувати власним життям і кар'єрою, розв'язувати фінансові проблеми (Домбровська, 2022, с. 7). Названі уміння та навички узгоджуються із метою і завданнями технологічної освітньої галузі, у межах якої, на наш погляд, доцільно організовувати роботу з формування фінансової грамотності. Зміст такої роботи недостатньо представлений у методичному забезпеченні початкової освіти, оскільки згідно з контент-аналізом методичних матеріалів з усіх навчальних предметів, представлених онлайн, менше 10 % містять практичні завдання, пов'язані з фінансовою грамотністю, і близько 60 % з них призначені для уроків та позаурочної роботи з математики.

З'ясувати готовність майбутніх учителів початкової освіти до розвитку фінансової грамотності й підприємливості учнів допомогло спостереження за підготовкою та проведенням уроків з курсу «Я досліджую світ». Теми залікових уроків студенти добирали довільно, за побажанням вчителя враховуючи заплановану тематику. Проте зміст уроку повністю розроблявся майбутнім педагогом на власний розсуд. У перебігу спостереження увага приділялася таким аспектам: чи порушуються на уроках технологій питання фінансової грамотності (вартість і витрати матеріалів, їх закупівля, повторне використання вживаних речей, сортування відходів, історія та технологія виготовлення грошей тощо); чи залучаються учні до обговорення їхнього ставлення до фінансових питань на основі власного життєвого досвіду; чи пропонується учням на уроках практична (інтерактивна) діяльність з формування досвіду фінансової поведінки (принаймні змодельована в грі). Було виявлено, що з 34 студенти 4 курсу бакалаврату та 18 студентів магістратури, які проходили виробничу педагогічну практику в закладах освіти у змішаному форматі (за можливості заняття проводилися офлайн, а також онлайн в синхронному режимі), лише 9,6 % зверталися до учнів з питаннями щодо матеріалів та їхнього економічного використання. Всього 11,5 % майбутніх учителів під час уроків давали учням можливість висловити свою думку й по-дискутувати. У методичних розробках уроків тех-

нологічної освітньої галузі студенти у переважній більшості вибирали виготовлення виробів, і тому ділові, імітаційні ігри, пов'язані змістом із способами використання грошей, не були застосовані в жодному з уроків.

У Державному стандарті початкової освіти зміст ключових компетентностей «підприємливість та фінансова грамотність» передбачає ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективності співпраці готовність до втілення життя інноваційних ідей, прийняття власних рішень. Особлива увага педагогів у формуванні фінансової грамотності як ключової компетентності має приділятися досвіду і потребам здобувачів освіти, які мотивують їх до навчання та формування, формуванню знань та вмінь в різному освітньому середовищі — як в школі, так і в родині, різноманітних соціальних ситуаціях і зумовлюють ставлення до них (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

У стандарті початкової освіти визначено такі компетенції учнів, які напряму пов'язані з фінансово-економічними знаннями та вміннями. Наприклад, з технологічної освітньої галузі здобувачі освіти мають розраховувати витрати та кількість матеріалів для виготовлення виробу (з допомогою дорослих та самостійно), ощадно використовувати матеріали під час виготовлення виробів, сортувати відходи та навіть використовувати їх у вторинній обробці. З інформатичної освітньої галузі здобувач освіти знаходить, подає, перетворює, аналізує, узагальнює та систематизує дані, критично оцінює інформацію для розв'язання життєвих проблем. У здоров'язбережувальній галузі одним із завдань є набуття здатності виявляти підприємливість та поводитися етично для поліпшення здоров'я, безпеки й добробуту (Державний стандарт початкової освіти, 2018).

Комплексний зміст навчання з фінансової грамотності відкриває багаті перспективи для впровадження проєктів відповідної тематики. Прикладом є розроблений та апробований у Харківських школах STEAM-проєкт із розвитку фінансової грамотності учнів середньої школи «Від мушлі до біткойна», який охопив уроки та позаурочну діяльність у межах соціальної, здоров'язбережувальної, громадянської, історичної, технологічної та інших освітніх галузей в середній та старшій школі (Андрієвська, Білоусова, Сапенко, 2018).

У підготовці студентів до формування фінансової грамотності студентів доцільно залучати неформальну та інформальну форми освіти, сприяючи проходженню онлайн-курсів, тренінгів, майстер-класів. Так, за бажанням студенти Криворізького державного педагогічного університету в межах курсу «Методика навчання технологічної освітньої галузі» мали змогу опрацювати

частину навчального кредиту засобами самостійного опанування курсу з фінансової грамотності «Особистий і сімейний бюджет» на платформі «Prometeus». Задля популяризації серед майбутніх учителів усвідомлення важливості освіти протягом життя доцільно застосовувати інноваційні технології (AR, VR) для створення імерсивних навчальних занять, які допомагають краще зрозуміти й візуалізувати складні предмети і явища, набути умінь, необхідних для успішного функціонування в сучасному світі — фінансовий менеджмент, цифрова грамотність, гнучкі навички тощо) (Піддячий, 2023). Також інноваційними технологіями в освіті, які сприятимуть формуванню ставлення і досвіду фінансової поведінки, можна вважати інтерактивні методи (дискусії та дебати, ігри), технологію дизайн-мислення, сторітелінг, проєктне навчання тощо.

Вікові особливості економічної соціалізації дітей змінюються від перших років життя, що насамперед зумовлено моделями споживацької поведінки дорослих, які їх оточують. Починаючи з дошкільного віку розвиваються навички споживацької та трудової поведінки, досвід користування грошми, на основі чого в молодшому шкільному віці вже формується ставлення до грошей, діти висловлюють думки про пов'язані з фінансами теми, починають усвідомлювати зв'язки між рішенням та його наслідками; розуміють функції грошей та залежність між суспільними заняттями, доходами, власністю, класовими відмінностями тощо (Філончук, Рябова, Часнікова, Рісін, Довгань, Хмелярчук, Смовженко, 2016). Проте ці процеси відбуваються і мимовільно, тобто вони є підґрунтям для педагогічної роботи з опанування фінансової грамотності та усвідомленої споживацької поведінки. Питання фінансової компетентності учнів початкової школи неможливо розв'язувати вчителю без участі батьків, адже є логічним розвиток соціальних компетентностей з розумінням спільності інтересів щодо сімейного бюджету. Ми вважаємо, що для систематизації фінансових знань та переконань майбутніх учителів, як і батьків молодших школярів, необхідно виробити певні принципи, основні ідеї формування фінансової культури. Осмислюючи методичні рекомендації та розробки останніх років, враховуючи основні засади стратегії розвитку фінансової грамотності, ми пропонуємо застосовувати для підготовки майбутніх учителів початкової освіти такі принципи педагогічної роботи з формування фінансової грамотності здобувачів:

- прозорість інформації: наприклад, щодо сімейного бюджету (з дітьми обговорюється, звідки надходять гроші в сім'ю, як ділити доход та відкладати на майбутнє, як планувати витрати);
- волонтерство в труді та добродійність: не всяка робота може бути оплачена; ки-

шенькові гроші для дітей не мають бути платою за хатню роботу або нагородою за добрі оцінки чи поведінку;

- автономність дитячого бюджету: якщо у дитини є власні гроші (кишенькові, наприклад), вона може самостійно ними розпоряджатися, без контролю батьків: це сприяє розвитку умінь планувати бюджет, приймати рішення щодо витрат і відповідальність за це;
- поступовість накопичення фінансового досвіду: починати користуватися власними грошима краще з невеликих сум, які з часом можуть збільшуватися, оскільки й зростають потреби школярів;
- обізнаність і критичне мислення про фінансові відносини та інструменти в державі: розуміння зв'язку податкової системи з безоплатними послугами;
- формування досвіду через гру: «безболісне» моделювання участі у фінансових процесах та досвіду засобами гри, невимушеність й умовність ігрової форми знижує тривожність;
- екологічність фінансових звичок та відповідальне споживання: інформувати молодь про згубні наслідки перевиробництва та культури надмірного споживання, сприяти формуванню звичок усвідомленого споживання — тільки за потреби.

Не слід забувати, що, окрім компетентісного підходу в організації формування фінансової грамотності здобувачів, має бути особистісно орієнтований, побудований на індивідуальній зацікавленості учасників освітнього процесу. Оскільки багато питань у процесі формування фінансової грамотності може потребувати подолання стереотипів та фіксованого способу мислення, вважаємо за доцільне застосовувати підходи і методи коучингу. Це може сприяти правильному реагуванню та подоланню фінансових проблем, розвитку позитивного мислення для постановки й досягнення фінансових цілей, формуванню більш чітких обрисів особистої фінансової свободи та добробуту.

Висновки. Аналіз наукових досліджень та нормативних документів дав змогу виявити та узагальнити зміст терміна «фінансова грамотність», що в широкому сенсі розуміється як су-

купність знань, умінь та досвіду використання людиною фінансових інструментів з метою забезпечення власного добробуту. Це поняття як ключова компетентність громадянина має однаковий зміст як для здобувачів початкової освіти, так і для майбутніх учителів, що пояснюється самою ідеєю «грамотності» як початкового рівня знань та компетенцій. Ця спільність підсилюється в умовах нашої держави тим, що цілеспрямована просвітницька робота з формування фінансової грамотності громадян України не мала масштабного і системного характеру, а ставлення до фінансової системи обтяжене спадком тоталітарного минулого суспільства. Тому формування фінансової грамотності учнів початкової школи починається з формування цієї компетентності у майбутніх вчителів практично «з нуля». Низький рівень фінансової грамотності у майбутніх вчителів опосередковано підтверджується тим, що вони практично уникали або більш формально розкривали фінансово-економічні аспекти під час проведення уроків на практиці. Водночас слід підкреслити, що у професійній підготовці вчителя початкової освіти фінансова грамотність як особисто значуща компетенція має поєднуватися з готовністю до формування фінансової грамотності в учнів. Своєю чергою, така підготовка потребує особливих умов, серед яких основними вважаємо застосування особистісно орієнтованого, компетентісного, коучингового підходів. На основі змісту поняття «фінансова грамотність» сформульовано провідні принципи формування фінансової грамотності здобувачів освіти: прозорість інформації, волонтерство в труді та добротність, автономність дитячого бюджету; поступовість накопичення фінансового досвіду; поєднання фінансової обізнаності й критичного мислення; формування досвіду через гру; екологічність фінансових звичок та відповідальне споживання.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з розробкою системи заходів неформальної та інформальної освіти з метою формування фінансової грамотності студентів, а також методичних рекомендацій до самостійної роботи та практичної підготовки, які стануть в пригоді майбутнім молодим учителям у компетентному розкритті тем з фінансової грамотності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності в Україні до 2030 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalna-strategiya-rozvitku-finansovoyi-gramotnosti-v-ukrayini-do-2030-roku>
2. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
3. Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні: Звіт про дослідження. Додатковий проект IP-FSS в Україні. Проект регіонального економічного розвитку. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00STQQ.pdf

4. OECD (2024). "Shaping students' financial literacy: The role of parents and socio-economic backgrounds", *PISA in Focus*, No. 126, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/c3f3dc74-en>.
5. Financial Literacy Among American College Students Infographic 29 January 2024. <https://www.ebsco.com/resources/financial-literacy-among-american-college-students>
6. Дудчик О.Ю., Матвійчук І.О. Фінансова грамотність населення: теоретичні аспекти, проблеми і перспективи поліпшення в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 31. С. 631–636.
7. Кізима Т.О., Баран М.М. Фінансова грамотність дітей — серед пріоритетів нової української школи. *Актуальні питання фінансової теорії та практики: зб. м-лів Восьмої заочнодистанційної наукової конференції студентів і молодих вчених (20 травня 2021 р., м. Тернопіль)*. С. 55–57. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42257/1/%D0%9A%D1%96%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%B0.PDF>
8. Козленко О.Г. Наскрізнi змістові лінії курсу біології «Підприємливість і фінансова грамотність». *Біологія і хімія в рідній школі*. 2019. № 2(131). С. 16–20. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717145/1/Bio_him_2_2019-pp-16-20.pdf
9. Кугай Н. & Володько А. Реалізація наскрізної лінії «підприємливість і фінансова грамотність» під час вивчення функцій у базовій школі. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2022. № 3. С. 49–58. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2022.265916>
10. Ліскович О. Використання задач фізичного змісту в процесі викладання курсу «Фінансова грамотність». *Вересень*. 2021. № 3(90). URL: <https://september.moippo.mk.ua/index.php/sept/article/view/150/145>
11. Остапенко Л.П. & Феннич В.М. Формування ключової компетентності «підприємливість і фінансова грамотність» в шкільному курсі інформатики. *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя: зб. наук. пр.* 2020. Вип. 19. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/items/5cf8a11a-de1b-4f0d-874a-fa90c329076c>
12. Філончук З.В., Рябова О.Б., Часнікова О.В., Рисін В.В., Довгань А.І. Спецкурс із фінансової грамотності для підвищення кваліфікації педагогів початкової школи: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Т.С. Смовженко. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. 116 с. URL: https://repository.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/Posibn_speckurs-Pochatkova-shkola-DVNZ-UBS-1.pdf
13. Фінансова грамотність для освітан: Освітній курс / Національний банк України. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+NBU101+2024_T1
14. 8 правил фінансової грамотності. URL: <https://www.universalbank.com.ua/blog/8-pravil-finansovoyi-gramotnosti>
15. Приказюк Н.В., Ходаківська Ю.О. Цифрова фінансова грамотність: компоненти та методи підвищення. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2 (12). С. 31–37. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/42519>
16. Блискавка О., Зеленцова А. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки. URL: https://ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/159.htm
17. Домбровська С.О. Сучасні методи формування фінансової грамотності населення України. *Освітня аналітика України*. 2022. № 3(19). С. 3–14. URL: https://science.iea.gov.ua/wpcontent/uploads/2022/09/1_Dombrovska_319_2022_5_14.pdf
18. Андрієвська В.М., Білоусова Л.І., Сапенко А.А. STEAM-проект із розвитку фінансової грамотності учнів. *Народна освіта*. 2018. Вип. 2(35). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5335
19. Піддячий В. Сутність і зміст інновацій та інноваційних практик у неформальній та інформальній освіті. *Молодь і ринок*. 2023. № 9/217. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.288065>
20. Повод Т. Фінансова грамотність населення як пріоритетна умова успішного розвитку держави. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. № 9. С. 84–90. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.9.11>
21. Хом'юк І.В. Формування фінансової грамотності майбутніх інженерів на заняттях з вищої математики. *Вісник Вінницького політехнічного інституту* 2019. № 6. С. 99–105. URL: <https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/2449/2348/2762>

REFERENCES

- Natsionalna stratehiia rozvytku finansovoi hramotnosti v Ukraini do 2030 roku [National Strategy for Financial Literacy Development in Ukraine until 2030]. (n.d.). Natsionalnyi bank Ukrainy [in Ukrainian]. <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalna-stratehiya-rozvitku-finansovoyi-gramotnosti-v-ukrayini-do-2030-roku>
- Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity [State Standard of Primary Education]. (n.d.). Verkhovna Rada Ukrainy [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
- Finansova hramotnist, obiznanist ta inkluziia v Ukraini: Dodatkovyi proekt IP-FSS v Ukraini. Proekt rehionalnoho ekonomichnoho rozvytku: Zvit pro doslidzhennia [Financial Literacy, Awareness, and Inclusion in Ukraine: IP-FSS additional project in Ukraine. Regional economic development project: Research report] [in Ukrainian]. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00STQQ.pdf

- OECD. (2024). Shaping Students' Financial Literacy: The role of parents and socio-economic backgrounds. *PISA in Focus*, 126. OECD Publishing [in English].
<https://doi.org/10.1787/c3f3dc74-en>
- Financial Literacy among American College Students Infographic | 29 January 2024 (2024). EBSCO [in English].
<https://www.ebsco.com/resources/financial-literacy-among-american-college-students>
- Dudchuk, O. Yu., & Matviichuk, I. O. (2019). Finansova hramotnist naseleennia: teoretychni aspekty, problemy i perspektyvy polipshennia v Ukraini [Financial literacy of the population: Theoretical aspects, problems, and improvement perspectives in Ukraine]. *Infrastruktura rynku*, 31, 631–636 [in Ukrainian].
- Kizima, T. O., & Baran, M. M. (2021). Finansova hramotnist ditei — sered pryorytetiv novoi ukrainskoi shkoly [Financial Literacy of Children — among the Priorities of the New Ukrainian School]. *Aktualni pytannia finansovoi teorii ta praktyky: Zbirnyk materialiv Vosmoï zaochno-dystantsiinoï naukovoï konferentsii studentiv i molodykh vchenykh*, m. Ternopil, 20 travnia 2021 r., 55–57 [in Ukrainian].
<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42257/1/Kizima.PDF>
- Kozlenko, O. H. (2019). Naskrizni zmistovi linii kursu biolohii "Pidpryemlyvist i finansova hramotnist" [Cross-Cutting Content Lines of the Biology Course "Entrepreneurship and Financial Literacy"]. *Biolohiia i khimiia v ridnii shkoli*, 2(131), 16–20 [in Ukrainian].
https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717145/1/Bio_him_2_2019-pp-16-20.pdf
- Kuhai, N., & Volodko, A. (2022). Realizatsiia naskriznoi linii "pidpryemlyvist i finansova hramotnist" pid chas vvychennia funktsii u bazovii shkoli [Implementation of the cross-cutting line "entrepreneurship and financial literacy" during the study of functions in basic school]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, 3, 49–58 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2022.265916>
- Liskovych, O. (2021). Vykorystannia zadach fizychnoho zmistu v protsesi vykladannia kursu "Finansova hramotnist" [Using the physics tasks while teaching the course "Financial Literacy"]. *Veresen*, 3(90) [in Ukrainian].
<https://september.moippo.mk.ua/index.php/sept/article/view/150/145>
- Andriievska, V. M., Bilousova, L. I., & Sapenko, A. A. (2018). STEAM-proekt iz rozvytku finansovoi hramotnosti uchniv [STEAM-project for Development of Students' Financial Literacy]. *Narodna osvita*, 2(35) [in Ukrainian].
https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5335
- Blyskavka, O., & Zelentsova, A. Finansova hramotnist naseleennia ta rozvytok natsionalnoi ekonomiky [Financial literacy of the population and the development of the national economy]. [in Ukrainian].
https://ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/159.htm
- Dombrovska, S. O. (2022). Suchasni metody formuvannia finansovoi hramotnosti naseleennia Ukrainy [Modern Methods of Developing Financial Literacy in among the Ukrainian Citizens]. *Osvitnia anatyka Ukrainy*, 3(19), [in Ukrainian].
https://science.iea.gov.ua/wpcontent/uploads/2022/09/1_Dombrovska_319_2022_5_14.pdf
- Finansova hramotnist dlia osvitan: Osvitnii kurs [Financial literacy for educators: Educational course]. (2024). Natsionalnyi bank Ukrainy [in Ukrainian].
https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+NBU101+2024_T1
- Filonchuk, Z. V., Riabova, O. B., Chasnikova, O. V., Rysin, V. V., & Dovhan, A. I. (2016). Spetskurs iz finansovoi hramotnosti dlia pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohiv pochatkovoï shkoly [Special course on financial literacy for enhancing qualifications of primary school teachers]. *Kyiv: DVNZ "Universytet bankivskoi spravy"* [in Ukrainian].
https://repository.kristti.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/Posibn_speckurs-Pochatkova-shkola-DVNZ-UBS-1.pdf
- "8 pravyl finansovoi hramotnosti" [8 rules of financial literacy]. (n.d.). Universal Bank [in Ukrainian].
<https://www.universalbank.com.ua/blog/8-pravil-finansovoyi-gramotnosti>
- Ostapenko, L. P., & Fennych, V. M. (2020). Formuvannia kliuchovoi kompetentnosti "pidpryemlyvist i finansova hramotnist" v shkilmomu kursi informatyky [Formation of key competence "entrepreneurship and financial literacy" in the school course of informatics]. *Naukovo-doslidna robota studentiv yak chynnyk udoskonalennya profesiynoyi pidhotovky maybutnogo vchytelya: zb. nauk. pr.*, 19 [in Ukrainian].
<https://dspace.hnpu.edu.ua/items/5cf8a11a-de1b-4f0d-874a-fa90c329076c>
- Piddiachyi, V. (2023). Sutnist i zmist innovatsii ta innovatsiinykh praktyk u neformalnih ta informatsiivnih osviti [The essence and content of innovations and innovative practices in non-formal and informal education]. *Molod i rynek*, 9/217 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.288065>
- Povod, T. (2021). Finansova hramotnist naseleennia yak pryorytetna umova uspishnoho rozvytku derzhavy [Financial literacy of the population as a priority condition for successful state development]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika*, 9, 84–90 [in Ukrainian].
<https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.9.11>
- Homiuk, I. V. (2019). Formuvannia finansovoi hramotnosti maibutnikh inzheneriv na zaniattiakh z vyshchoi matematyky [Formation of Financial Literacy of Future Engineers at Higher Mathematics Lessons]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, 6, pp. 99–105 [in Ukrainian].
<https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/download/2449/2348/2762>

Svitlana KUCHER,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Pedagogy,
Kryvyi Rih State Pedagogical University,
Kryvyi Rih, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-0662-9777>
e-mail: kucher@kdpu.edu.ua

Roman HORBATIUK,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Mechanical Engineering and Transport,
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
Ternopil, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-1497-1866>
e-mail: gorbaroman@gmail.com

FORMATION OF FINANCIAL LITERACY AS A KEY COMPETENCE IN THE CONTENT OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER`S PROFESSIONAL TRAINING

The article presents the results of a study on the content of the concept of "financial literacy" and the current state of the issue concerning the development of financial literacy as a key competency in the professional training of future primary school teachers. To identify the content component of future teachers' readiness to instill financial literacy in primary school students, methods of pedagogical observation during undergraduate and graduate student teaching practices, and content analysis of existing methodological materials for primary education were used to detect economic (financial) themes within the technological educational domain. The analysis of theoretical and methodological literature revealed that the concept of "financial literacy" as a key competency for citizens has the same content for both primary education recipients and future teachers, explained by the very idea of "literacy" as a foundational level of knowledge and competencies. Observations showed a low level of financial competence and interest in exploring financial-economic aspects among future teachers during their practical teaching sessions. It is anticipated that in the professional training of primary education teachers, financial literacy as a personally significant competency should be combined with readiness to develop financial literacy in students. Conditions for such training include the use of personalized, competency-based, and coaching approaches. Considering the content of the concept of "financial literacy," key principles for developing financial literacy in students have been formulated: transparency of information, volunteering at work and charity, autonomy of the child's budget; gradual accumulation of financial experience; combination of financial awareness and critical thinking; providing experience through play; ecological financial habits and responsible consumption.

Keywords: *financial literacy, financial culture, financial awareness, primary education teacher training, technological education industry.*

Стаття надійшла до редакції 24.08.2024

Прийнято до друку 26.09.2024